

Никола Млађеновић

Универзитет „Унион – Никола Тесла”, Факултет за дипломатију и безбедност
Београд

DOI 10.5937/kultura2276111M

УДК 316.482.051.63

316.72:004

316.324.8

оригиналан научни рад

МОДЕЛИ ГЕНЕРАЦИЈСКИХ ОДНОСА: ОД ИСТОРИЈСКИХ СУКОБА ДО ДИГИТАЛНОГ КОМПЛЕКСА

Сажетак: *Рад разматра облике односа између генерација и њихов поиненцијални допринос друштвеним променама или развоју пошрошачкој друштва. Описане су наде критичких теоретичара у поледу користи сукоба генерација за друштвену динамику, као и спрејне о дезинтеграцији друштва и пројасии пројекта модерне. Изложена су три рејросејективна модела генерацијских сукоба и анализирана њихова мојућа примена у дигиталном добу. Антички сократовски модел указује на раздвајање генерација, проблем усјосјављања знања и феномен ајресивне полемике. То је анализирано на примерима Викимедије као пројекције знања и Твиттера као простора за грађанску дебатју. Либерални локсовски модел пројудљава значај сукоба генерација за либерализацију друштва, али применом сојсјивене педатошке теорије носи ојасности комодификације и екјлоајације младих, што је ојасано на примерима јородичној медијској рејретјоара, нејлаћеној рада корисника јлајформе и комерцијалне обраде јодајака. Русоовски романјичарски модел наплашава еколошке и романјичарске ајектје међујенерацијских односа, али поиненцијал језичких ијара и еколошких јокрејта умањен је у јржисним оквирима дигиталне јтехнолојје.*

Кључне речи: *генерације, дигитална јтехнолојја, друштвени конфликтји, критичка теорија, медији*

УВОД

Затворене амишке заједнице традиционално практикују „румспрингу”, обичај да се деца након навршених седамнаест година живота шаљу у „енглески” свет да би се упознали с његовом културом. Следећих неколико година могу да гледају телевизију, пију алкохол, слушају популарну музику, речју – могу чинити све што пожелеле. После одређеног периода морају да одлуче да ли ће се вратити у амишку заједницу или ће постати „обични” амерички грађани.

Међутим, такво је „рјешење пристрано на најокрутнији начин, оно је лажан избор *par excellence*. Када су након много година дисциплине и фантазирања о

трансгресивним недопуштеним ужицима вањског 'енглеског' свијета, адолесцентни Амиши бачени у све то одједном и без припреме, они се, дакако, не могу не упустити у крајње трансгресивно понашање (...) та пермисивна ситуација неиздјежно за резултат има и ствара неподношљиву тјескобу", тако да 90% деце увек донесе одлуку да постану чланови амишког света.¹ Сами услови у којима се амишким тинејџерима нуди „слободан избор” унапред доносе одлуку. А када би их обавестили о свим опцијама, образовали да „праведно и слободно” одлучују, били би издвојени из своје затворене групе и учињени предестинираним „Енглезима”.

Из тога произлази да је западни „толерантни” субјекат исто толико резултат насилног процеса социјализације колико је случај с младим Амишима, а можда и с већим процентом „успешности”. Либерализам, као ни остале идеологије, не поседује ништа приближно неауторитарној педагогији. На реторичком нивоу, либерализам не посматра васпитање као политички проблем, иако је оно одувек било предмет научних и филозофских истраживања. Они који су желели да промене свет сусретали су се с народом „недораслим” за реформску идеју. Тада би се окретали омладини, новом нараштају који би се могао усмерити на „прави пут”. Препород људске врсте желели су да остваре васпитањем. Реформатори су имали контролу над земљом и сневали су и поданике какве су желели.

Хана Арент [Hannah Arendt] сматрала је да „онај ко озбиљно жели да направи нови политички поредак образовањем, а не силом, ограничењима или убеђивањем, мора извући страшни платонистички закључак: протеривање свих старијих људи из државе која треба да буде основана”.² Сукоб генерација из перспективе Хане Арент представља раскид с традицијом, што она није сматрала ослобођењем већ опасном тенденцијом савремених друштава. Жижеково виђење пак указује на сукоб генерација као псеудолиберални феномен, као механизам који омогућава наставак традиције онда када се појединци суоче са сувише слободним, готово настраним светом.

Стварност 21. века можда се налази између два екстрема. Но, већ у 20. столећу потрошачко друштво у успону преузело је пермисивно понашање, с једне стране, и платонистичка чишћења, с друге стране. Сваки процес мора проћи кроз тржишно решето. Конзумеризам је можда мрзак критичким теоретичарима, али не и америчким студентима, коју су захваљујући њему, а не упркос њему, развили контракултуру и свет након 1968. године. Они осећају да само појединац као потрошач може бити надређен капиталу, који је присиљен да му подилази, стога велико радикално одбијање вредности старије генерације треба да започне унутар масовне културе. У Сједињеним Државама 1968. је преко 50% становништва било испод 25 година старости. Према Теодору Рожаку [Theodore Roszak], двадесет пет милиона тинејџера чини двадесет и пет милиона џепараца.³ Велика количина новца и

1 Žižek, S. (2009) *Paralaksa*, Zagreb: Antibarbarus, str. 399.

2 Arendt, H. (1961) *Between past and future: six exercises in political thought*, New York: The Viking Press, p. 177.

3 Roszak, T. (1978) *Kontrakultura*, Zagreb: Naprijed, str. 30.

готово неограничено слободно време завређују пажњу тржишног апарата. Сваку трећу биоскопску карту куповало је дете млађе од четрнаест, сваку шесту деца испод десет година⁴ и тржиште је на свој начин удовољило жељама младих. То доводи до развоја самосвести само до неке границе, након које започиње супротан процес – тржиште култивише свест младих. Рожак је већ крајем шездесетих упозоравао да „етос побуне” и „комерцијални млин” не могу ићи заједно, и да ће неминовно довести до дезоријентације.

Самим тим морамо се запитати да ли се то у економском или политичком смислу заправо понавља румспринга? Да ли у дигиталној сфери можемо наћи и нове аспекте оваквог сукоба генерација као псеудолибералног феномена? Пре свега, морамо се фокусирати на историјске моделе и пронаћи паралеле са савременим стањем. Левица има амбивалентан поглед на генерацијске односе, јер посматра ванпородично васпитање као предуслов патогенезе модерне, у смислу да спољашње институције, од школског система до државе и масовне културе, преузимају функцију подизања нових нараштаја у складу с националним циљевима, фабрикованим јавним мњењем и свеопштом, сада већ дигиталном, индоктринацијом на нивоу начина живота.⁵ С друге стране, левица сматра да се такав модел једнодимензионалне мисли може спречити само посредовањем породице, како појединац не би ступио у директан однос са системом који гуши утопијске енергије. Херберт Маркузе [Herbert Marcuse] чак позитивно гледа на едиповски конфликт, јер кроз такву „борбу генерација” млади људи стварају нове идеје и потребе, трансформишући „бразготине неконоформизма” у реформистички или чак револуционарни потенцијал.⁶

У првом делу изложићемо виђење односа генерација двадесетовековне либералне мисли и критичке теорије (Франкфуртске школе, постструктуралиста и британских студија културе). Предочене карактеристике међугенерацијског односа применићемо потом на три историјска модела који су им претходила, али којима недостаје савремени социолошки контекст. Изложићемо антички сократовски модел, либерални локовски и романтичарски русоовски приступ, те испитати њихове дигиталне реконструкције и савремену релевантност. Биће анализирани данашњи феномени унутарпородичних релација, сукоба и генерално односа између генерација на дигиталним платформама, у идеолошким, политичким и економским аспектима. Закључак ће сумирати налазе и будуће тенденције.

ТЕОРИЈЕ ОДНОСА ИЗМЕЂУ ГЕНЕРАЦИЈА

Критичке теорије подразумевају отклон од традиционалних, позитивистичких приступа, тиме што, увођењем нормативне перспективе, омогућавају да друштво

4 Kramer, P. (2001) It's aimed at kids – the kid in everybody': George Lucas, Star Wars and Children's entertainment. <https://www.nottingham.ac.uk/scope/documents/2001/december-2001/kramer.pdf>

5 Marcuse, H. (1968) *Čovjek jedne dimenzije*, Sarajevo: Veselin Masleša, str. 36.

6 Markuze, H. (1985) *Merila vremena*, Beograd: Grafos, str. 91–92.

не посматрају само онакво какво јесте него и какво треба да буде. Управо је институција породице тако добила другачију дескрипцију, чак специфичну улогу у друштвеној репродукцији. И Франкфуртска школа и француски постструктуралисти видели су значај институционализације оца и породичне структуре као битне за производњу идеја поретка, реда и субординације у друштву. Сматрали су и да тиме треба допунити и доктрину историјског материјализма, јер антрополошки гледано организација рада код људске врсте задобија свој сложени облик успоном патријархата, установе делимично аутономне у односу на економску базу.

Међутим, критички мислиоци увиђају друштвено раслојавање које се појављује између различитих породица. Такозване грађанске породице сматране су агентурама застарелих модела понашања, таквих да је очински ауторитет наметнут и неспоран, те омогућава јачање односа родитеља и деце и гарантује несметано међугенерациско кретање капитала, наслеђа у материјалном и културном смислу. Мишел Фуко [Michel Foucault] је сматрао да је та могућност одузета радничким породицама, које су услед сопствене друштвено-економске позиције стварале генерацијске прекиде, самим тим и прекиде културне трансмисије, али не и сиромаштва, те да је свест нижих слојева тиме свој процес редовно морала да почиње изнова.⁷ Макс Хоркхајмер [Max Horkheimer] држао је сликовитије да су тиме угашени утопијски снови радничке деце, да је њихова надареност прерано окоштавала, веза родитеља и деце се прерано гасила, а шокови и неправде у односу на спољни свет накупљали бес који би узроковао и „сексуални криминал младежи и савремене националистичке испаде”.⁸ Коначно, Ернст Блох [Ernst Bloch] је сматрао да је такво слабљење улоге оца код нижих слојева, његове смањене способности да издржава сопствени дом, из перспективе деце која посматрају оца као импотентног, без снаге да казни и забрани, довело до потражње за сликом супероца, коју су понудиле тоталитарне идеологије. Тако је „очево ја, против којег је устајао младеначки сан, само замијењено много строжом државом смрти”.⁹

Наспрам оваквог сукоба генерација као механизма за репродукцију фашистичких режима, односно тоталитарног уклањања интимне сфере и подређивања свега екстремистичком поретку, стоји учесталија пракса *фамилијаризације јавној*, у смислу стварања сурогата породице, посебних институција које су преузеле васпитачку улогу.¹⁰ Хана Арент упозоравала је на успон својеврсног дечијег света, које се успостављало као друштво унутар друштва, којим деца самостално управљају, а одрасли стоје беспомоћно ван малолетничке групе. „Прави и нормални односи између деце и одраслих, који произлазе из чињенице да људи свих узраста увек постоје истовремено заједно у свету, на тај начин су прекинути”.¹¹ Но, Хана Арент

7 Fuko, M. (1982) *Istorija seksualnosti: volja za znanjem*, Beograd: Prosveta, str. 114.

8 Horkheimer, M. (1982) *Kritička teorija: knjiga II*, Zagreb: Stvarnost, str. 274.

9 Bloch, E. (1981) *Princip nada*, Zagreb: Naprijed, str. 685.

10 Žižek, S. (2006) *Škakljivi subjekt: odustno središte političke ontologije*, Sarajevo: Šahinpašić, str. 303.

11 Arendt, H. нав. дело, стр. 181.

је забринута због нечег ултимативно либералног, нешто што је Томас Џеферсон сматрао не само уобичајеним него и пожељним. Природно је да се једна генерација односи према другој генерацији као да су у питању различите нације. Штавише, Џеферсон сматра да сваких деветнаест година, са стасавањем новог поколења, амерички устав треба изнети на поновно гласање, потврду или његову промену.¹²

У начелу, либерали не прихватају никакву старатељску власт над собом, јер сматрају да би таква власт остављала грађане у стању непунолетности, али слабо рачунају на тржиште као подједнак, ако не и снажнији, извор незрелости. Нове генерације су практично самоникле, прави „мали варвари”, распаљене осећајности, пријемчиве за радикализоване идеологије. Деца одрастају изван система и изван света одраслих и то потврђују митови о самосталном детету попут Тома Сојера или Хаклберија Фина. Хана Арент је пак сматрала да се тиме прекида процес учења и вештачки раздвајају и одбацују стотине година искуства и знања. Уместо да, по природи, старији и млађи живе заједно, нормални односи су прекинути. Детињство је нешто привремено, оно је припрема за зрелост, а само не може да произведе зрелост, само отуђење. „Нестанак здравог разума данас је најсигурнији знак да постоји дечији свет, друштво формирано међу децом, и будући аутономно, то друштво је, у највећој могућој мери препуштено њима на управљање”.¹³ За Хану Арент, постојање посебног, дечијег друштва, што је данашњи еквивалент Тик Тока или Инстаграма, први је показатељ кризе.

С друге стране, нас пре свега треба да занима до каквог погледа на свет долазе млади, и то је оно чиме се бавила критичка теорија у својим истраживањима револуционарног карактера, или бар потенцијалног изазивања кризе капиталистичког система и реактивације класног сукоба. Једнодимензионални човек Ајзенхауерове ере је у директном односу са системом, изложен утицају медија, новца и административне моћи. Унутар система, његов положај може бити сасвим пријатан. Масовна опозиција могућа је тек када систем угрожава егзистенцију својих клијената, нпр. повећањем броја жртава у ратовима. Маркузеова теза је да се на том пољу крије кључ реформе: „у борби генерација изгледа да су се улоге измијениле: син зна боље; он представља начело збиљности насупрот његовим застарјелим патерналним облицима. Отац, први објекат агресије у Едиповој ситуацији, појављује се као прилично неприкладна мета агресије. Његов ауторитет преноситеља богатства, вјештина, искустава увелико се смањује; он има мање да пружи, и стога мање да забрани. Прогресивни отац је најнеподеснији непријатељ и најнеподеснији 'идеал' – али такав је сваки отац који више не обликује економску, емоционалну и интелектуалну будућност дјетета”.¹⁴

У све сложенијем друштву једна особа не може да оспособи појединца који би био продуктиван члан заједнице. Прелазак с друштва лицем-у-лице на апстрактно

12 Jefferson, T. (2009) *The Works*, vol. 6 (Correspondence 1789–1792), Online library of Liberty Project, p. 18.

13 Arendt, H. (1961) *Between past and future: six exercises in political thought*, New York: The Viking Press, p. 181

14 Marcuse, H. (1985) *Eros i civilizacija: filozofsko istraživanje Frojda*, Zagreb: Naprijed, str. 92.

друштво чини људе зависним од туђег знања и технологија. Успостављање општег школског система с временом постаје неизбежно. Систем мора да почне да брине о процесу социјализације појединаца, да се директно укључи. За критичку теорију друштва то је показатељ гушења утопијских енергија. Ширење надлежности система и колонизација света живота је почетна дијагноза. Већ тридесетих година франкфуртовци су посматрали процесе бирократизације и монетаризације као погубне за друштво, и желели су да истраже субјективни елемент, саме људе и њихову способност да се супротставе системским императивима. У тада популарном психоаналитичком појму несвесног видели су еманципаторски потенцијал, те су успостављање социо-економског поретка посматрали упоредо с формирањем личности комплементарне таквом поретку. Моћ несвесног које може да промени поредак, према Маркузеу, састоји се у следећем: „Путем борбе с оцем и с мајком као особним циљевима љубави и агресије, млада је генерација улазила у друштвени живот с потицајима, идејама и потребама које су увелико биле њихове власти. Према томе, настанак њихова суперега, репресивне промјене њихових потицаја, и њихово одрицање и сублимација представљали су строго особна искуства. Управо због тога њихово је прилагођивање оставило болне бразготине, и живот у власти начела изведбе још је задржао сферу приватне неконформности”¹⁵

Сфера породице, с једне стране, својим посредовањем спречава систем да прогута појединца, а с друге стране, омогућава субјекту да дође до самосвести. Маркузе жали због опадања улоге породице у послератном америчком друштву, због чега она не успева да оствари своју посредничку улогу, а систем који преузима на себе задатак васпитавања субјекта то чини стварањем клијената, а не личности. Систем не делује по принципима комуникативног ума, зна само за технологију, новац и моћ, и кроз њих разумева субјекта. Оно што синдикати, држава и корпорације чине на објективном нивоу, на субјективном нивоу чини отуђена личност. Неспособност да појединац јавно резонује стога је последица рефеудализације јавне сфере, јер се особа препустила пријатном деловању системских императива, затворена у свој аналогни и дигитални круг. Према Жилу Делезу и Феликсу Гатарију [Gilles Deleuze i Felix Guattari] „приватне особе су илузија, слике слика или изведенице изведеница [...] Отац, мајка, дете постају симулакрум слика капитала (Господин Капитал, Госпођа Земља и њихово дете, Радник), тако да се те слике више уопште не препознају у одлучној жељи да се инвестира само њихов симулакрум”¹⁶

Делез, Гатари и Маркузе се слажу да је систем на себе преузео образовање људи. Владавина слика код постструктуралиста, или идеологија једнодимензионалног индустријског друштва, облици су колонизације света живота. За политичко и економско поље сваки нови појединац је гринфилд (енгл. *greenfield*) инвестиција, и као таквог га и третирају. Било би врло некорисно да код њега завладају некакве

¹⁵ Marcuse, H. (1985) нав. дело, стр. 91.

¹⁶ Delez, Ž. i Gatari, F. (1990) *Anti-Edip: kapitalizam i shizofrenija*, Sremski Karlovci: Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića, str. 216.

апстрактне идеје слободе или нечег сличног, дакле, прво треба колонизовати несвесно. Онај ко жели да се отараси системске репресије, по Делезу и Гатарију, треба да шизофренизује поље несвесног, што ће проузоковати и шизофренизацију друштвеног поља. За Маркузеа, међутим, неконформизам се рађа на бразготинама сублимације.

На психолошком/психоаналитичком нивоу, ови мислиоци су потпуно супротстављени. Маркузе верује у ега, разлика између аутономне индивидуе и човека организације је што је код другог индустријско друштво, односно техноструктура, преузело функцију ега. С друге стране, постструктуралисти смерају на уништење самог ега, јер тек шизофреничар уноси неред у систем. Ипак, тројка се слаже да је, у једном тренутку у прошлости, постојала могућност формирања слободног субјекта. Парадоксално, али да би друштво могло да настави напред мора се вратити назад. На објективном нивоу, треба изаћи из слепог улице индустријализма. На субјективном нивоу, треба спровести „једну доиста чудесну операцију, која се састоји у поновном стављању жеље под деспотов закон [...] у спасавању нас од Едипа једном фантастичном регресијом. Фантастичном и генијалном регресијом [...] да би се стресао јарам Едипа и он довео до тачке самокритике”.¹⁷

Регресија се тако представља као прогресивна, било да под тим мислимо на критичку свест као историјску свест или као „стављање жеље под деспотов закон”. Елементарна генеза субјекта зависи од опипљивих (политичких) противника, чак превише опипљивих. Млад човек ће имати проблема према неком апстрактном непријатељу, док му пред очима стоје много слабији „агенти система”. „У сукобу генерација се чује како стари предају младима, на најзлонамернији начин, да своје жеље (ауто, кредит, зајам, односи, девојке, младићи) стављају испред својих интереса (рад, штедња, успешан брак)”.¹⁸

Потрошачко друштво је одговорило на жеље младих, а и само их је потхрањивало. У шопинг центрима, потом на дигиталним платформама, развија се једна самосвест, одвајање дечијег света од остатка друштва, иако то друштво рачуна на њихов допринос у будућности. Сукоб жеља и интереса требало би да буде пролазан. Ако желиш да трошиш, мораш и да зарађујеш. Једина новост је што је тренутак када више ниси корисник кућног буџета померен с краја средње или основне школе на крај факултета. Млад човек има и превише слободног времена, ван је неког снажнијег системског императива скоро четврт века. Можемо да претпоставимо да је Маркузе рачунао на такву неконформност, негативан осећај према уласку у привредну сферу, те формирање „великог одбијања” као „личног повлачења менталне и физичке енергије од друштвено захтијеваних активности и ставова”¹⁹, чиме би се систем дестабилизовао. Исти је циљ и шизофреничара. Сврха додавања субјективног елемента у критичкој теорији јесте да се нова генерација узме

¹⁷ Исто, стр. 219.

¹⁸ Исто, стр. 287.

¹⁹ Marcuse, H. (1968) *Čovjek jedne dimenzije*, Sarajevo: Veselin Masleša, str. 224.

под своје, или бар из руку система; да се млади осете способним да створе нешто ново, без обзира да ли је тако нешто могуће или не. Медијска култура је ту да их уздигне, јер млади, као и сви други потрошачи, купују комплименте себи самима, а на продају је и сукоб генерација, или сукоб света живота и система.

Сличну дијагнозу доноси и истраживање Стјуарта Хола [Stuart Hall] о стварању малих друштава британских и америчких средњошколаца крајем педесетих и почетком шездесетих година. Хол указује на упозорења тадашњих интелектуалаца на појаву „хедонистичких али пасивних варвара“, и сукоб две нације, не оне сиромашних и богатих већ тинејџера и одраслих.²⁰ Банкротство прогресивног васпитања састојало се у томе да је родитељ, поштујући такозвану независност детета, омогућио стварање вештачког света, у којем је дете препознато као зрело, док се истодобно његово детињство продужавало унедоглед, као да никад није приморан одрасти.²¹ Чињеница је, тврди Хана Арент, да је детињство један период у животу, припрема за зрелост, стога родитељи и учитељи морају да наметну свој ауторитет: „Свету такође треба заштита да не би постао преплављен и уништен од најезде нових чланова која навали на њега у свакој новој генерацији“.²²

Но, ту навалу критички теоретичари посматрају релативно повољно. Према Маркузеу, „зрелост“ припада естаблишменту, њему супротстављено је „знање будала и деце“. Нова левица мора да посвети пажњу политичкој едукацији, чији задатак мора бити „превладавање буржоаског индивидуума“. Културна револуција мора да понуди једно ново искуство, да радикално превреднује све вредности и пронађе нове форме комуникације, помоћу којих би млади успели да „пробију угњетачку владавину естаблираног језика и представа о духу и телу човека“. Уметност мора да изврши систематску десублимацију културе, активира интелект и чулност, те ослободи људе од експлоататорског друштва и његове „обогаљујуће производности“. Не само пораз капиталистичких већ и патријархалних институција, предуслов су за слободно и праведно друштво. Потребна је радничка, али и сексуална револуција, коју, додуше, критичка теорија није посматрала као нпр. Вилхелм Рајх [Wilhelm Reich] према којем су све инхибиције извор људске агресије и морају бити уклоњене. Сам Маркузе је критиковао студенте који су под сексуалном револуцијом подразумевали „ситнобуржоаску аналну еротiku“, те је њихова побуна изгледала „детињаство и клоновски“.²³ Проучавању либида се више посветио француски постструктурализам. Делез и Гатари су изнели тезу да нека

20 Clark, J., Hall, S., Jefferson, T. and Roberts, B. Subcultures, cultures and class, in: *Resistance through Rituals: Youth subcultures in post-war Britain*, eds. S. Hall and T. Jefferson (2006), New York: Routledge, pp. 18–21.

21 Žižek, S. (2006) *Škakljivi subjekt: odustno središte političke ontologije*, Sarajevo: Šahinpašić, str. 304.

22 Arendt, H. (1961) *Between past and future: six exercises in political thought*, New York: The Viking Press, p. 186.

23 Marcuse, H. (1968) нав. дело, стр. 54–83.

група може бити револуционарна са становишта класног интереса, али да „остане фашистичка и полицијска са становишта својих либидних инвестирања”²⁴

Шта окупља ове ауторе? Квалитет јавне културе зависи од правилног формирања субјекта. Старатељска власт, конзумеристичка идеологија, култура масовних медија и дигиталних платформи или свеопшти пи-ар симулакрум у којем појединац пребива, гуше когнитивни потенцијал личности. Је ли данашња омладина у вечној адолесцентској кризи? Јесу ли дигиталне технологије ојачале формирање њихових аутономних светова? Јесу ли жеље још више у сукобу с њиховим интересима? Какво је истинско стање патријархата и коју дигиталну форму је сексуална револуција данас добила, прогресивну или регресивну? Колико је репресивни облик десублимације и тржишно образовање младих деполитизовало друштво и отуђило генерације једне од других? Изгледа да су све заинтересоване стране пожелеле да изолују омладину, али с различитим циљевима: тржишне комодификације насупрот утопијског активизма. Та су питања колико нормативна и историјска толико и дигитална дилема.

РЕТРОСПЕКТИВНИ МОДЕЛИ СУКОБА ГЕНЕРАЦИЈА

1. Антички сократовски модел

Интересантно је запазити да се рађање европске цивилизације појављује у оквиру сократовског сукоба генерација. Грчки полис био је у суштини интегрисани скуп домаћинства, тек изниклих изнад нивоа родовског друштва. *Pater familias*, који ће у Риму израсти у формалног старешину породичне економије, већ овде је власник робова, жена и деце. Атина је започела уклањање монархије и већег утицаја аристократије, али у даљој демократизацији се није подразумевало одузимање самовоље патријарху породице. Упркос бројним културним и политичким променама полис је остајао патримонијалан. Глава фамилије и даље је морао показати сопствену вредност како би ушао у још увек ограничено царство слободе. Сократ није био ни пословно успешна особа, није владао ни робовима нити сопственом женом, те је сматран као неко ко не влада ни собом. Али његови разговори са омладином узбуркали су још увек укотвљене патријархалне струје.

За разлику од софиста, професионалних учитеља који су младе подучавали реторичком умећу, такво убедљиво владање језиком за Сократа био је тек привид праве мисли, вештина да се лаж представи као истина. Софисти су заступали морални и сазнајни релативизам, али нису оптуживани да „кваре младеж” као Сократ. Сократ је темеље европске цивилизације поставио у терминима знања, и то не само као знања које се не наплаћује како то чине софисти, него и као способности да свако користи разум и ослободи се погрешних мишљења развојем културе

24 Delez, Ž. i Gatari, F. (1990) *Anti-Edip: kapitalizam i shizofrenija*, Sremski Karlovci: Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića, str. 285.

сопства.²⁵ Може се споразумети и с варварима и с робовима, па и с младима и женама, којима је атинска држава генерално приписивала нижу вредност. Док је по обичају сина у јавну сферу уводио отац, Сократ је младе учио вредностима према којима нису живели њихови очеви. Он се уплитао у односе деце и родитеља у грчком друштву, у којем *pater familias* има улогу васпитача који уводи свог ученика у јавни живот; то је било апсолутно политичко питање, позив на побуну или кварење младежи. Приватно је постало јавно релевантно, јавно је доводило у питање приватно, а за античког Грка то је било недопустиво. „Када је говорио да није важно колико је ко стар, богат или моћан, већ колико је паметан, разборит и mudar, онда су власти имале разлога да га оптуже како подбада младе на непослушност, како позива децу на побуну против родитеља, како често понавља да се владавина не заснива на начелима разума, правде и морала него на вољи за моћи и богатством. Сократ је одговорио: можда се кварањем омладине назива брига за врлину?”²⁶ Смртна казна је била неминовна, али је и додатно појачала мит о Сократу. Остатак историје античке мисли чини само низ сократовских школа.

Сократов ученик Платон је ипак направио конзервативни отклон у односу на свог учитеља. Сократ из Платонове *Айолоије* се разликује од онога из позног дела *Држава*. Сократ који је поштовао децу као саговорнике у филозофским дискусијама сада држи сасвим друге лекције; он практично стаје на страну сопственог тужитеља: „Зар то није својеврсна предострожност ако се младим људима не допушта да се баве дијалектиком? Мислим да ти није промакло да момчићи, кад први пут окусе дијалектику, узимају ову као дечју игру, и они сами побијају друге, радујући се као штенад што пролазнике – помоћу дијалектике – могу да нападају и растржу.”²⁷ Овде Сократ оптужује самога себе, самоосуђује се на смрт. Пола века налази се између тренутка када је Сократ попио отров и Платонове *Државе*, а можемо само да нагађамо какво горко искуство је навело Платона да напише ове редове. Једино што знамо јесте да се Платон залагао за државно васпитање од седме године дететовог живота, а да се дијалектици треба прићи тек након тридесете. Хомера и старе митове не треба приповедати недораслом и неразумном пуку, посебно приче о Кроновим делима, јер би млад човек помислио „да не чини ништа необично кад загази у највеће злочине и ако га спопадне жеља са осветом за неправде које му је починио његов отац, јер би се у том случају понашао као први и највећи богови.”²⁸

1.1. Дигитална реконструкција античког модела

У случају античког модела три битна аспекта односа између генерација су осветљена. Прво, да раздвајање између нараштаја подразумева и политичко,

25 Fuko, M. (2003) *Hermeneutika subjekta*, Novi Sad: Svetovi, str. 53.

26 Šušnjić, Đ. (1984) *Ribari ljudskih duša*, Beograd: NIRO „Mladost”, str. 62.

27 Platon (2002) *Država*, Beograd: BIGZ, str. 539đ.

28 Исто, стр. 378аб.

друштвено и идејно разилажење. Друго, да оставља последице по карактеристике знања у друштву, што је релевантно у данашњим „друштвима знања”. Треће, да сукоб генерација може имати и платонистичку опасност агресивне полемике између сувише политизованих актера. Притом је економски контекст оно што недостаје сократовском моделу, а утиче на наведене аспекте.

Раздвајање генерација је очито у случају дигиталних платформи. Очекивано су новији сајтови насељени претежно млађом популацијом. Најстарији једва и да учествују на друштвеним мрежама, а претежно су концентрисани на Фејсбук. Твитер држи позицију старосног просека, али нешто вишег нивоа образовања међу корисницима, док су Инстаграм и Тик Ток резервисани за омладину. Изузеци не поништавају правило о паралелама између стварања генерацијских светова и њихових платформи.

Што се друштвеног знања тиче, и даље су образовани и добростојећи највећи прозвођачи знања, остављајући јаз између информативно богатих и информативно сиромашних, на међуконтиненталном нивоу, али и унутар једне земље. Но, посебан пример Википедије показује да су промене дубинске. Наиме, за разлику од класичне енциклопедије, коју су стварали експерти, често затворени унутар сопствене организације, централизовано производећи знање, и то првенствено научно знање, Википедија све то брише. Википедија се ослања на култ аматера и на децентрализовану продукцију знања. Но, то знање све ређе је научно, јер Википедија доста пажње посвећује свакодневним животима, популарној култури и познатим личностима, чије су странице највише и најдетаљније едитоване. Ова симулација тржишног процеса²⁹ уместо институционализованог начина производње знања, употпуњена је културним ратовима на Википедији, и честим нарушавањем копирајта, али поврх свега уклањањем економских предуслова за упоредно стварање енциклопедија од стране стручњака, јер не постоји тржиште за куповину енциклопедија које би написали експерти.

У овом смислу темељи европске цивилизације су уздрмани, јер сократовски или томистички и чак просветитељски модели знања су одбачени у име популистички дефинисаног знања обичних људи³⁰, локално ограничене валидности, ефемерног трајања, али свакако профитабилног знања које се меша са забавом или делезовским жељама, које, насупротив очекивањима шизофреније политичког поља, сасвим лагодно опстају на тржишту које само нуди потрошачима оно што и наводно траже. Друштво знања је тиме умногоме антинаучно, чак антирационалистички оријентисано.³¹ Последице тога налазимо у виду сумње у науку, теорије завере о облику Земље или актуелну пандемију, или популизам који, пре но што се истински избори за народни суверенитет, прво настави да подрива пројекат модерне.

29 Mirowski, P. Postface: Defining Neoliberalism, in: *The Road from Mont Pelerin*, eds. Mirowski, P. and Plehwe, D. (2009) Cambridge: Harvard University Press

30 Machlup, F. (1980) *Knowledge: its Creation, Distribution, and Economic Significance*, Volume 1, Knowledge and Knowledge Production, Princeton: Princeton University Press.

31 Hayek, F. (1958) *Individualism and economic order*, Chicago: University of Chicago Press, p. 8.

Наведени аспекти нису директно везани за генерације, али се може очекивати да у таквом постмодернистичком стању знања прекиди културне трансмисије, деградација научног знања и генерацијска изолација може не само да заустави друштвени развој него и да сведе сукоб генерација на чисти конзумеризам или агресивне расправе и вређање на Твитеру, што само додатно разара јавну сферу у којој се сократовска претпоставка да сви поседују разум и могу га слободно употребљавати полако напушта.

2. Либерални локовски модел

Либерализам настаје кроз сукоб с феудалним ауторитетом и покушава у име приватне сфере реформисати друштво. Индикативан је пример Џона Лока [John Locke], који се у *Првој расправи о влади* бави данас сасвим апсурдним питањем: да ли Адам има пупак? Критикујући дело *Папирјарху* Роберта Филмера [Robert Filmer], који је власт феудалаца оправдавао као отеловљење не само очинског ауторитета већ наслеђене власти која сеже до првог човека, Лок се ослања на *Библију* као доказ да краљеви немају такав легитимитет. Локова критика Филмера представљала је супротстављање духовној и световној супрематичности римског папе и критика теорије државног суверенитета, коју су развили Жан Боден и Томас Хобс [Jean Bodin, Thomas Hobbes]. Роберт Филмер указује да се последњих година развија једно „опасно мњење” по којем су људи „по природи обдарени и рођени са слободом од сваке потчињености”.³² Права истина је, у ствари, да је очинска власт неограничена. Према Хобсу, деца се рађају под апсолутном влашћу родитеља. Они могу с децом радити шта им се прохте, могу их заложити као гаранцију, продати у робље, поклонити их или убити у случају побуне, све у складу са „законом природе”. Адам је отац, краљ и господар над сопственом породицом. Син, поданик и слуга су једно те исто, а „опасно мњење” тврди да нису.

С друге стране, Локов Бог либерализма није дао Адаму господарство над свим људима, он није никакав праотац, господар за све генерације, над децом своје деце до у бесконачност. Лок читава *Прву расправу* посвећује овоме, јер је за њега кључно да ли постоји господар при успостављању модерног доба. Ако политичка и очинска власт нису раздвојене, и ако сви не потпишу друштвени уговор као слободни људи, читава Локова политичка грађевина се руши до темеља. Он потеже низ аргумената да би оспорио Филмера, потежући и псалм Давидов о томе коме је Бог подарио свет: „Земљу је дао синовима човјечијим”. А Адам није син човјечији, јер нема људског оца, дакле – није господар свих генерација. Штавише, „ниједан акт оца не може да одузме слободу сина”.³³ Тек тада је могуће успостављање новог политичког поретка.

³² Lok, Dž. (2002) *Dve rasprave o vladi*, Beograd: Utopija, str. 47.

³³ Исто, стр. 324.

Наравно, држава неће постојати ради моралног усавршавања људи, стварања услова за спас душе или за прибављање божије милости. Не на врлини, већ на интересу се заснива Локово политичко друштво, на заштити тржишне размене и великих имовинских разлика. Додуше, он указује на опасности које сујетна амбиција и *amor sceleratus habendi* (злочиначка љубав за поседовањем) могу да изазову, како кваре односе међу људима и искривљују схватања о истинској власти и части. Али, како Коста Чавошки у предговору Локовим расправама о влади добро примећује, „Лок је био далеко од тога да проповеда хришћанско милосрђе. Добро је познато да је Лок оправдавао 'поправне домове' за принудан рад незапослених, да је о деци незапослених 'изнад три године старости' говорио као о непотребном терету нације, коју треба упослити да би зарађивали више него што је потребно за њихово издржавање, и да је 1697. као члан Комисије за трговину изричито сматрао да незапосленост није последица економских узрока, већ моралне покварености”³⁴

Буржоазија неће имитирати елиту, њена претеривања и луксуз, декаденцију. „Родитељи средње класе су упућивали децу на игре са продуктивним циљевима.”³⁵ Механичке играчке, као што су млинови или минијатурне штампарске пресе, заинтересоваће их за индустрију и науку. Педагози ће упозоравати на *Пејелују*, опасну бајку у којој је слушкиња, неким чудом, добра особа, иако је немогуће да плебејске фигуре не буду негативци. Какав би то предузетник постао онај који оплакује тужне судбине припадника радничке класе? Иако Адам није више њихов господар, деца не могу да делују разумно, јер и нису разумна. Ако су деца ипак делом разумна бића, не заслужују ли да уживају томе пропорционални ниво слободе? Деца се рађају слаба и неспособна да воде рачуна о себи, она су *tabula rasa*, и као таква су потпуно зависна од родитеља. Родитељи их, додуше, не поседују, они владају њима само привремено – док разум не сазри. До тада, „дете је слободно преко права свог оца, преко разума свог оца, који треба да управља њиме док не стекне свој властити разум”³⁶ Отац је тај који конституише људски капитал и врши едукациона инвестирања.

2.1. Дигитална реконструкција локовског модела

Региструјмо и овде три аспекта. Прво, да је либерализам, борећи се против феудализма, покренуо питање раздвајања генерација и одстрањивања породичних привилегија чешће него дугова. Друго, да је нова предузетничка класа ипак инсистирала, како и критички теоретичари кажу, да обезбеди несметано кретање капитала између генерација. То значи да су деца кроз игру васпитавана да преузму улоге одраслих, симулирајући их прво игром са играчкама. Треће, да либерални

³⁴ Исто, стр. 19–20.

³⁵ O'Malley, A. (2003) *The making of the modern child*, London: Routledge, p. 6.

³⁶ Lok, Dž. нав. дело, стр. 266.

модел оставља ниже слојеве у експлоататорском положају и форсира сукоб генерација првенствено у нижим ешалонима друштва.

У наше дигитално доба расправа о моћи очинске власти готово да делује беспредметно. Наша друштва су ту ултимативно либерална, до нивоа да Хана Арент брине за њихову стабилност. Деца имају посебне, технолошки подупрте, светове са сопственим правилима. Додуше, та правила добрим делом диктирају корпорације, а оне воде ка преосталим аспектима либералног модела. Медијски репретоар је знатно проширен од времена једног телевизијског апарата у кући и ограниченог избора унутар породице. Конзументичка страна је толико ојачана да сваки укућанин има могућност употребе медија и значајан избор садржаја. Породице и даље могу да нађу заједнички програм, али одређене платформе или компјутерске игре наглашавају међугенерациско раздвајање.³⁷ Видео-игре могу и даље бити с продуктивним циљевима везаним за прозводњу или одржавање домаћинства, репродукујући старе друштвене улоге у тржишној економији.

Оно што је новост је неплаћени рад интернет корисника. Наиме, платформе не само да зависе од садржаја који производе обични људи, него и подстичу што већу прозводњу и потрошњу тог садржаја.³⁸ Количина података је неопходна зарад наводно прецизног таргетирања публице рекламама, које су извор прихода саме платформе. Политички и економски актери искориштавају чак и интимне податке о корисницима, граде психолошке профиле и пласирају огласе у складу с добијеним подацима о кретању, понашању и укусима људи, толико да је и игра *Покемон* коришћена да би се Гуглове мапе комплетирале и да би била обрађена и забачена места где аутомобили корпорације не могу да залазе, попут нечијих дворишта.³⁹ Прикупљени подаци се користе у тајним бизнис моделима чија је сврха можда само профит, можда и политички утицај, али која свакако израђује сваког корисника који сопствени живот записује кроз статусе или твитове, а што корпорација опскурним уговорима о коришћењу бесплатно преузима. Млади преузимају и сасвим псеудокорпоративно понашање онда када сопствене профиле третирају као робу која је изложена, фото-монтажом умивена и свакако симулација саморекламе, што доприноси даљој комодификацији њихових личности.

3. Романтичарски русоовски модел

Русоовски модел, иако је у политичком смислу супростављена радикална демократска теорија Локовом либерализму, на нивоу сукоба генерација суштински је неодвојив од локовског. Код њега је романтичарски уплив у погледу односа према природи и репресији имагинације, што је Русо сликовито срочио као: „Ми

37 Hepp, A. (2020) *Deep mediatization*, London: Routledge, p. 135.

38 Van Dijck, J. (2013) *The Culture of Connectivity*, New York: Oxford University Press.

39 Zubof, Š. (2020) *Doba nadzornog kapitalizma*, Beograd: Clio.

не разумемо децу”.⁴⁰ Инсистира се на ставу да модернистички млин меље традиционалне, сеоске, плебејске облике живота и зарад капиталистичке акумулације жртвује шарм неповратне прошлости и загађује животну средину. Русо позива на побуну природе, која има и свој романтичарски, импресионистички, а данас и еколошки облик. У питању није позивање на рационалност, као код претходних модела, већ на опасност социјалне дезинтеграције, саме друштвене кохезије.

Упркос одбијању друштва, веровању да се све изопачава у рукама човека и у његовим друштвеним институцијама, управо је буржоазија најажурније и најмасовније прихватила Русоово учење о васпитању. Стварање „природног човека” само је наизглед преобраћање на револуцију. Ако желимо да га створимо, ми не смемо да тражимо човека у детету, јер ми не знамо ни шта је то човек, срећемо само изопачене становнике грађанског друштва. Деца требају да буду деца пре него што постану људи. „Ко зна колико деце пропадне као жртва претеране мудрости оца или учитеља? Срећна су она деца која измакну таквој округности”.⁴¹ Не, само пратите природу, идите њеним путем, она ће непрестано вежбати децу, излагаће их свакаким искушењима – јачаће их. *Робинзон Крусо* је једина књига коју Русоов *Емил* треба да прочита, научиће како се појединац бори за свој живот, како мења природу или се мири с природним препрекама, непоколебан судом других људи. *Емил* треба да се држи даље од друштва, Платонове пећине.

Њему је потребан природни, имагинативни факултет, не модерни систем образовања. Романтичари потпуно прате Русоа. Буржоаска педагогија и књижевност за децу гушили су машту, дечију енергију, слику природе као пријатеља. Живот на селу, ван капиталистичког света рада, једино је место где се може формирати природан, слободан човек. У политичком смислу, ово је покушај да се европска наука реши хобсовског антрополошког песимизма, у складу с којим су стваране тадашње институције.

У русоовски модел можемо сврстати и методолошку утопију Адама Фергусона [Adam Ferguson]: „С разлогом верујемо да бисмо у случају таквог експеримента, рецимо са колонијом деце која су ’пресађена’ из њиховог одгајалишта и, неподучавана и неподвргнута дисциплини, остављена да створе своје засебно друштво, видели како се понављају исте ствари које су се већ догађале у многим различитим крајевима света. Чланови нашег малог друштва би јели и спавали, окупљали се и играли, имали сопствени језик, свађали се и делили, један другоме били најзначајнија ствар на свету и у жару својих пријатељстава и надметања заборављали на личну опасност и престајали да брину за самоодржање.”⁴² Велики оптимизам је владао у читавој генерацији која је веровала да је способна да изгради друштво ни из чега. Друштвене везе ће се формирати спонтано, осим асоцијације економских субјеката грађанско друштво ће конституисати и нееоистички, несебични интереси.

40 Ruso, Ž. Ž. (1989) *Emil ili o vaspitanju*, Beograd: Estetika, str. 6.

41 Исто, стр. 61.

42 Ferguson, A. (2007) *Esej o istoriji građanskog društva*, Beograd: Službeni glasnik, str. 11.

На нивоу медијске културе романтизам подразумева и такозвано „враголање језика”, окултну двосмисленост коју би субјекти у виду својих језичких креација могли употребити да промене свет. Лајбниц то приказује као језички ритуал: „Јер су језици свих народа неким свеопштим софизмом изокренули смисао речи нужност, могућност, немогућност, воља, виновник и других ове врсте [...] Довољно је да у читавој расправи изоставите поменуте речи, а кад год имате потребу за њима, да замените њихова значења, то јест, дефиниције, и ја се кладим у шта год хоћете – да ће на начин једног непрекидног егзорцизма, или кад би се у мрак унела бакља – ишчезнути све нејасноће, а авети и страшила потешкоћа нестати као благи дим.”⁴³

3.1. Дигитална реконструкција русоовског модела

Јасно је да методолошка утопија не одговара дигиталној стварности. Деца јесу учесници извесног друштвеног експеримента, имају свој засебни свет, али остаје упитно колико га заиста и контролишу. Анализе функционисања дигиталних платформи указују на деловање алгоритама који производе друштвеност у тржишним терминима, сами тим мање спонтано и више интересно оријентисано. Програмабилност платформи аналогна је ономе против чега се русоовски модел бори. Чак упркос самопрокламованој еколошкој парадигми, чињеница да и сама дигитална инфраструктура доприноси климатским променама указује да је фокус еколошких покрета ограничен на поједине старе привредне гране, али да стварног повратка природи нема. Штавише, такозвано враголање језика је неспоран феномен на друштвеним мрежама, али нејасноће напротив не ишчезавају. Богатство сленгова и нових речи свакодневно се увећава, но дилема остаје колико су тиме потешкоће у виду постистине уклоњене или увећане? У свим тим аспектима платформе се труде да комодификују комуникацију, те и еколошке и термилошке карактеристике русоовског модела. Иако наизглед највише обећава, омладина унутар овог модела суочена је са ограничењима сличним својим претходницима. Чак ни класична идеја русоовске опште воље тешко да се може успоставити у микросферама Твитера или међу Инстаграм инфлуенсерима. Платформе као да су сопственим константним сегментацијама корисника пре сушта супротност идеји успостављања класичне либералне јавности модерног доба.

ЗАКЉУЧНА РАЗМАТРАЊА

Жижекова „румспринга” делује као основна теза генерацијских сукоба у савременим друштвима. Ослобађање појединаца, поготово омладине, већином је упакована роба за потрошњу, без суштински еманципаторних потенцијала. Парадоксално, млади су слободнији него икад, али по носиоце моћи у сасвим безопасним сферама. Дечији свет Хане Арент је присутан, а културна трансмисија реткост

⁴³ Lajbnic, G. V. (2002) *Ispovest filozofa*, Pančevo: Bukur Book, str. 36.

према галопирајућем постмодерном стању, али остаје питање да ли то комплетну генерацију или све породице подједнако погађа? Делује да друштвено раслојавање утиче на оскудније коришћење нових медија од стране сиромашнијих, који постају релевантни за студије дигиталног првенствено у сфери миграција, када се породице одржавају на транснационалном па и интерконтиненталном нивоу уз помоћ технологије. „Родитељи на даљину” и све блискији комуникативни работи опслуживаће сасвим неуобичајена домаћинства и чланове породица. Но радничка деца биће осујећена да у потпуности уживају у технолошком обиљу.

Фамилијаризација јавног, где платформе преузимају функције приватне породичне сфере, наставља се у више смерова, мноштву садржаја, мање или више неприличних. Жеље испред интереса суочавају се с репресивним облицима десублимације, попут порнографије на интернету, која доводи у питање односе између полова, па онда и генерација. Разилажење генерација, које су критички мислиоци посматрали амбивалентно, као лош предзнак, али и потенцијал за друштвену реформу, најчешће је праћено комодификацијом на дигиталним платформама.

Друштвено знање никад није доступније, али је његов облик не само нефилтриран него све чешће непријатељски настројен према научном знању. Преношење знања је све учесталије, али његов квалитет све нижи. Наспрам демократских дијалога владају агресивне расправе, вербални ратови и увреде. Деца, али не само она, принуђена су да буду својеврсни ријалити играчи, предузетници самих себе на платформама 24 часа дневно. Тај притисак је пре лош за развој русоовске имгинације него повољан.

Немилосрдни алгоритми третирају људе као бића ограничене рационалности и унапред дефинишу идеју друштвености у складу са ставовима власника дигиталних компанија, враћајући технолошки патернализам у игру.⁴⁴ У свету препорука за Јутјуб видео или пријатеља на Фејсбуку, или сугестија за куповину неке робе, деца су примарно слободна да троше своју слободу, и то што чине све мање је релевантно у погледу развоја демократских друштава. Истински сукоб генерација, какав су сањали критички теоретичари, обесмишљен је дигиталном технологијом и пословним интересима.

ЛИТЕРАТУРА

- Arendt, H. (1961) *Between past and future: six exercises in political thought*, New York: The Viking Press.
 Bloch, E. (1981) *Princip nada*, Zagreb: Naprijed.
 Clark, J., Hall, S., Jefferson, T. and Roberts, B. Subcultures, cultures and class, in: *Resistance through Rituals: Youth subcultures in post-war Britain*, eds. Hall, S. and T. Jefferson, T. (2006), New York: Routledge.
 Delez, Ž. i Gatari, F. (1990) *Anti-Edip: kapitalizam i shizofrenija*, Sremski Karlovci: Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića.

44 Thaler, R. and Sunstein, C. (2008) *Nudge: improving decisions about health, wealth and happiness*, London: Yale University Press.

- Ferguson, A. (2007) *Esej o istoriji građanskog društva*, Beograd: Službeni glasnik.
- Fuko, M. (1982) *Istorija seksualnosti: volja za znanjem*, Beograd: Prosveta.
- Fuko, M. (2003) *Hermeneutika subjekta*, Novi Sad: Svetovi.
- Hayek, F. (1958) *Individualism and economic order*, Chicago: University of Chicago Press.
- Hepp, A. (2020) *Deep mediatization*, London: Routledge.
- Horkheimer, M. (1982) *Kritička teorija: knjiga II*, Zagreb: Stvarnost.
- Jefferson, T. (2009) *The Works, vol. 6 (Correspondence 1789-1792)*, Online library of Liberty Project.
- Kramer, P. (2001) It's aimed at kids – the kid in everybody: George Lucas, Star Wars and Children's entertainment, <https://www.nottingham.ac.uk/scope/documents/2001/december-2001/kramer.pdf>
- Lajbnic, G. V. (2002) *Ispovest filozofa*, Pančevo: Bukur Book.
- Lok, Dž. (2002) *Dve rasprave o vladi*, Beograd: Utopija.
- Machlup, F. (1980) *Knowledge: its Creation, Distribution, and Economic Significance, Volume 1, Knowledge and Knowledge Production*, Princeton: Princeton University Press.
- Marcuse, H. (1968) *Čovjek jedne dimenzije*, Sarajevo: Veselin Masleša.
- Marcuse, H. (1985) *Eros i civilizacija: filozofsko istraživanje Frojda*, Zagreb: Naprijed.
- Markuze, H. (1985) *Merila vremena*, Beograd: Grafos.
- Mirowski, P. Postface: Defining Neoliberalism, in: *The Road from Mont Pelerin*, eds. Mirowski, P. and Plehwe, D. (2009) Cambridge: Harvard University Press.
- O'Malley, A. (2003) *The making of the modern child*, London: Routledge.
- Platon (2002) *Država*, Beograd: BIGZ.
- Rozsak, T. (1978) *Kontrakultura*, Zagreb: Naprijed.
- Ruso, Ž. Ž. (1989) *Emil ili o vaspitanju*, Beograd: Estetika.
- Šušnjić, Đ. (1984) *Ribari ljudskih duša*, Beograd: NIRO „Mladost”.
- Thaler, R. and Sunstein, C. (2008) *Nudge: improving decisions about health, wealth and happiness*, London: Yale University Press.
- Van Dijck, J. (2013) *The Culture of Connectivity*, New York: Oxford University Press.
- Zubof, Š. (2020) *Doba nadzornog kapitalizma*, Beograd: Clio.
- Žižek, S. (2006) *Škakljivi subjekt: odustno središte političke ontologije*, Sarajevo: Šahinpašić.
- Žižek, S. (2009) *Paralaksa*, Zagreb: Izdanja Antibarbarus d.o.o.

Nikola Mladenović

University "Union – Nikola Tesla" Belgrade, Faculty of Diplomacy and Security

MODELS OF GENERATIONAL RELATIONS: FROM HISTORICAL CONFLICTS TO THE DIGITAL COMPLEX

Abstract: *The paper examines generational relations and their potential for social change or further development of consumerist society. First, some hopes of critical theorists are described with a focus on usefulness of generational conflict for social dynamics, but also more negative possibilities related to the deterioration of society and the failure of the project of modernity are examined. Three retrospective models are presented and their possible application in the case of digital phenomena. Ancient Socratic model already perceives the distancing between generations, the problem of knowledge formation and aggressive rhetoric among*

citizens. This is presented in small case studies of knowledge production on Wikipedia and Twitter as a contested political terrain. Liberal Lockean model amplifies the importance of generational conflict for further liberalization of societies, but its theory also has commodifying and exploitative aspects, that are exemplified in family media repertoires, unpaid users' labour on platforms and commercially driven data processing. Romantic Rousseau model adds nature-friendly and artistic romanticized aspects to intergenerational relations. The analysis shows that its potential for emancipatory language games and environmentalist activism are suppressed within a market oriented framework of digital realm. The final conclusion is that, while critical thinkers expected the conflict of generations would have emancipatory potential, the generational divide serves business and political interests instead.

Key words: *generations, digital technology, social conflicts, critical theory, media*

Рад примљен: 19. 3. 2022. Рад прихваћен: 12. 7. 2022.